

ELS PRECEDENTS IMMEDIATS DE L'ESCOLA INDUSTRIAL I DE COMERÇ A VALÈNCIA

Imma Ibiza Cots
Vicent L. Salavert Fabiani
Universitat de València
imma.eivissa@wanaddo.es
Vicente.Salavert@uv.es

La instal·lació i peripècies de l'Escola Industrial i de Comerç de València, que va funcionar entre el 1852 i el 1865, ens són ben conegudes gràcies a les investigacions de J.M. Cano Pavón (1997, 2001) i, per al cas concret dels estudis de comerç, nosaltres hem intentat recentment reconstruir una part de la seua trajectòria. Aquesta experiència, finalment frustrada, va produir-se immediatament després del malaguanyat intent d'implantar un centre de formació de nàutica i de comerç, el qual havia donat lloc a un intensa relació epistolar entre els representants del Govern i la Junta de Comerç. Aquest episodi és el que volem descriure breument en aquesta comunicació.

1.- Els inicis de la formació professional a València.

La Reial Societat Econòmica d'Amics del País de València va fundar-se el 1776 i, si bé l'educació no apareixia entre els seus objectius preferents, va posar en marxa escoles de formació professional, va fomentar la investigació i la posada en funcionament de tot tipus de màquines i de tècniques dels processos d'elaboració, i va convocar periòdicament premis per a la divulgació de les novetats produïdes en aquests camps. Els encarregats d'aquesta comesa eren fonamentalment la comissió número 3, Arts i Oficis, i la cinquena, Fàbriques i Manufactures. La d'Arts i Oficis va proposar-se de generalitzar entre els artesans l'assistència a l'Escola Pública de Dibuix —dependent de l'Acadèmia de Sant Carles, fundada el 1765— i de desenvolupar l'ensenyament popular dels artesans per renovar-ne els mètodes de treball. La de Fàbriques i Manufactures pretenia millorar les manufactures existents, així com introduir-ne altres d'inexistents, les quals s'havien manifestat de clara utilitat en les nacions veïnes. Ara bé, aquestes intencions varen topar-se contra la ferotge oposició dels gremis, que impedí la institucionalització de tals ensenyaments, institucionalització que sí va produir-se a Madrid o a Saragossa. Així i tot, la Societat fundà i mantingué càtedres d'agricultura, dibuix, mecànica industrial i química aplicada a les arts, la docència de les quals s'impartia a l'Acadèmia de Sant Carles i, des del 1832, al Conservatori d'Arts —dependent del Conservatori de Madrid—, que estava sota el control de la Societat. A més, també adoptà una actitud reivindicativa en favor de la creació d'una escola de nàutica —proposada per primer cop el 1778, però que no vorà la llum fins el 1883—, d'una càtedra de química aplicada "*para el beneficio de las artes y fábricas*" (1786) o d'una altra d'economia política (1803)¹.

2.- Intents per fundar una càtedra de nàutica.

¹ LÓPEZ TORRIJOS (1986). La informació sobre la càtedra d'economia política, a CERVERA *et al.* (2000), 18-21. La fundació de l'escola de flors en l'Acadèmia i la seua vinculació a la indústria sedera i terrissaire han estat estudiades per LÓPEZ TERRADA (1998), 143-166. El paper de les societats econòmiques d'amics del país: PIQUERAS (1992), FERNÁNDEZ PÉREZ (1988) i MORAL (1996). Pel que fa al Conservatori de Madrid, vegeu la comunicació de Javier Ramón Teijelo en aquesta mateixa revista.

Aquestes iniciatives s'insereixen en l'esforç dut endavant al llarg del segle XIX per algunes de les instàncies més dinàmiques de la societat amb l'objectiu de formar els professionals capacitats per a donar resposta als reptes que plantejava la naixent societat industrial i burgesa. Mentrestant, els governs conservadors, si bé no eren massa partidaris d'abandonar el caràcter clerical i de fonamentació humanística propi d'un sistema educatiu encara ancorat en els principis de l'Antic Règim, no podien viure d'esquena a aquesta realitat, i així varen dictar textos legislatius que donaren entrada, tot i que molt tímidament, a escoles professionals i a la renovació del sistema educatiu amb la implantació del batxillerat i de noves facultats universitàries amb continguts disciplinaris distints i, fins i tot, nous. En aquest context hem d'incloure les peticions fetes des dels poders valencians per aconseguir una càtedra de nàutica, la qual fou concedida per la Reial ordre de 22 de gener de 1802 i, de nou, el 22 de novembre de 1833. En les dues ocasions, les dificultats imposades pels conflictes bèl·lics n'impediren la instauració². Aquestes dificultats no amoïnaren, però, els grups dominants valencians, que continuaren les seues gestions per a la instal·lació d'una escola de comerç.

El Liceo valenciano va ser inaugurat el 1838 sota la protecció d'un grup de prohoms valencians, seguint la iniciativa adoptada per la reina de fundar una associació a Madrid per al foment de l'ensenyament posant en marxa una càtedra de comptabilitat³. Dos anys després, el 9 de desembre de 1840, Francisco Cazcarra adreçava un memorial a la Societat Econòmica informant que havia "*establecido una escuela de comercio*", i reclamava la recompensa prevista per a aquest tipus d'iniciatives. En la memòria adjunta, afegia una llista dels trenta-dos alumnes matriculats i un imprès informatiu de les matèries que componien els dos cursos impartits: el primer de caràcter més general i el segon, més específic, amb assignatures teòriques i pràctiques. No obstant això, el premi no li fou concedit i, el 29 d'octubre de l'any següent, presentava un nou escrit reclamant novament la "*gratificación, por hallarme en igual caso que el año anterior*". Aquesta reclamació donà lloc a una comunicació a la Comissió de Comerç l'11 de novembre, que informà favorablement sobre la sol·licitud⁴.

Un cop instal·lada la nova escola, l'objectiu primordial del grups dominants valencians era aconseguir l'oficialitat dels ensenyaments de comerç i la instal·lació d'una càtedra de nàutica. En aquest sentit, es va rebre amb molta l'alegria la bona nova del fi de la guerra el 1841, que en principi permetia tenir noves esperances, que es voran de nou frustrades quan, al poc de temps, una ordre governamental transformava les juntes de comerç i els llevava l'administració dels arbitris, que

² Aquesta informació ens la dona una carta, de 18 de setembre de 1849, adreçada per la Junta de Comerç al cap superior polític de la província: AHDV, f. 22 r°-23 v°. Recordem que el Reial decret d'11 de febrer de 1832 va crear les càtedres de química i mecànica aplicades a les arts al si dels conservatoris instal·lats a les capitals de província, i no el 1834 per part de la Societat Econòmica, com afirmen ÀLVAREZ; GARCÍA MONERRIS (2000), 69. Sobre el procés de renovació educativa, vegeu MARTÍNEZ. (1985), 30-59, i PESET; PESET (1974), 375-786.

³ Només MADDOZ (1845-50: 273) comenta l'existència de la càtedra i és seguit per MARTÍNEZ (1985), 59. GARULO (1841: 121-122) tan sols es refereix als cursos gratuïts d'economia política fundats el 1839, mentre que BOIX (1849: 193-194) lloa la magnificència dels balls que reunien el millor de la societat en el seu teatre, i limita la notícia sobre la seua tasca docent a l'escola de pintura.

⁴ ARSEAPV. Comerç-Ensenyament, 2797, caixa 101, III, Educació núm. 5. L'informe fou emès el 27 de novembre: Comerç-Ensenyament, 2879, caixa 10, IV, Comercio núm. 3. Aquesta documentació és reproduïda i transcrita a CERVERA *et al.* (2000), 25-28. També fan esment a la primera comunicació CUELLAR; RODRÍGUEZ (2000: 28-30), però sorprenentment no es refereixen al llibre anterior.

fornien la part principal dels seus ingressos. Aquest fou un primer pas en el procés de descapitalització de les juntes, que posà en perill la continuïtat de les escoles de comerç, que depenien del seu finançament. Davant les dificultats econòmiques que aquestes juntes arrossegaven, una decisió governamental de 7 d'octubre de 1847 feia dependre el manteniment d'aquestes escoles dels pressupostos generals, amb la participació alíquota de municipis i diputacions. Ara bé, com que la càtedra valenciana de Cazcarra encara no havia aconseguit el reconeixement oficial, quedà exclosa de la reforma prevista i, un cop més, va veure frustrades les il·lusions dipositades en aquest projecte⁵.

El Pla general d'estudis de 17 de setembre de 1845, més conegut com a Pla Pidal, consolidava el monopoli estatal de l'ensenyament superior i establia l'organització dels instituts d'ensenyament secundari. Aquest procés de renovació va palesar-se a València amb la instauració dels estudis de magisteri el 1844 i l'aparició de l'Institut, al temps que, en l'esfera privada, es fundava l'esmentada càtedra de comerç, sancionada per la Societat Econòmica. El Pla Pidal pretenia donar un caràcter més aplicat a l'ensenyament i incloïa els estudis de comerç entre els orientats a la formació professional, encara que haurem d'esperar a la promulgació de les esmenes de 1847 i 1850 per tenir el marc legal adequat per al seu desenvolupament. Mentrestant, la càtedra de Cazcarra seguí funcionant al llarg de la dècada dels quaranta, i la seua tasca docent va ser reconeguda per la Societat Econòmica el 1848, quan va proposar-se i acceptar-se la concessió d'una "*mención honorífica... por su celo en la instrucción de sus discípulos*". No podem oblidar que Cazcarra passarà a formar de la futura Escola Industrial i de Comerç. En eixos anys, presentava anualment alguns dels seus alumnes als premis convocats per gratificar els millors estudiants de les escoles valencianes en els diferents graus educatius⁶. L'última vegada que veiem ressenyada l'escola de Cazcarra entre les concursants i premiades és el 1849, quan va presentar Lorenzo Martínez i Francisco Tatay, els quals, tot i que superaven l'edat establerta en les bases, foren acceptats i, finalment, guardonats⁷.

Totes aquestes iniciatives es portaven endavant en una societat en la qual les estructures econòmiques s'anaven modernitzant, tant en el sector de la indústria

⁵ L'article 20 del Reial decret de 7 d'octubre de 1847 encarregava la gestió de les escoles a les juntes de comerç: "*Continuarán por ahora las Escuelas de Comercio tal como se encuentran y aún se extenderán a Juntas Marítimas donde se creyere conveniente para la debida uniformidad dependerán de la Dirección General de Instrucción Pública; tendrán por director inmediato al vicepresidente de la Junta y por consejo de disciplina a la Junta misma.*" Recollit en un informe de la secretaria del cap polític, de 5 de gener de 1849, AHDV, f. 1 vº-2 rº. La informació sobre l'orde de 1841 apareix en l'esmentada carta, de 18 de setembre de 1849, de la Junta de Comerç al cap polític. AHDV, f. 22 rº-23 vº.

⁶ Ja el 1844 presentà alumnes seus: ARSEAPV, Comerç-Ensenyament, 3103, Caixa 112, IV, Comercio núm. 3. El 22 de novembre de 1846, José Lassala informava el president del premi aconseguit per José Moltó i lloava la tasca de l'escola de Cazcarra, ARSEAPV, Comerç-Ensenyament, 3230, Caixa 117, II, Comercio núm. 3. En la sessió de la Societat de 8 de novembre de 1848, informen de la remissió feta per Francisco Cazcarra —*director de la escuela de comercio*— d'un escrit demanant que li marquen la data on podran passar tres dels seus alumnes aquesta prova. En l'esmentada junta de 29 de novembre, a més de concedir el guardó al professor, s'accepta "*que se premie con las medallas ofrecidas en el programa a los tres que se han distinguido en la oposición*". Vegeu *Boletín de la Sociedad Económica de Amigos del País*, any 10, tom 5 (1848), 237 i 240.

⁷ La carta, datada 21 de novembre de 1849: ARSEAPV, Comerç-Ensenyament, 3370, Caixa 121, IV, Comercio, núm. 5; i l'informe de la comissió, 3428, Caixa 123, IV, Comercio, núm. 3. *Boletín de la Sociedad Económica de Amigos del País*, any 10, tom 5 (1849), 529, 530 i 551.

com en el de l'intercanvi; una formació especialitzada podia oferir possibilitats de promoció a persones suficientment capacitades i ambicioses. Aquest fou el cas, entre d'altres, de Valero Cases, home d'extracció humil que va aprendre l'ofici de manyà i marxà a Barcelona a treballar com a obrer i perfeccionar els seus coneixements. Quan va tornar a València el 1843, va ser contractat per l'empresa, recentment creada, Bofill i Cia., on va anar ascendint alhora que, estudiant, aconseguia el títol de professor mercantil. A la darrera de la dècada dels seixanta serà nomenat cap tècnic i, dos anys més tard, es convertirà en el propietari de l'empresa, que ja funcionava amb el nom de La Primitiva Valenciana⁸.

Ara bé, des de les files conservadores es continuava apostant per una formació pedagògica de caràcter humanístic i controlada pel clergat, per la qual cosa els estudis d'aplicació tingueren moltes dificultats per a la seua implantació, malgrat la successió de decisions ministerials en favor d'aquest tipus d'ensenyaments⁹. Una bona mostra de la contradictòria realitat de la qual parlem la trobem en les peripècies sofertes per la petició de la fundació d'una escola de nàutica i de comerç per part de distintes instàncies valencianes entre el 1848 i el 1850.

3.- Nova frustració: el Reial decret de 1847.

En la sessió de 9 d'agost de 1848 de la Reial Societat Econòmica d'Amics del País, s'informava de la memòria presentada per Francisco Formosa, on "*pide que se digne tomar la corporación bajo su protección inmediata, la cátedra mercantil que trata de establecer, cediéndole local en el Colegio Reunido*". El demandant també adreçà un escrit semblant a la Junta de Comerç. Mentre que la primera entitat, l'11 d'octubre, va respondre negativament a la cessió del local, "*si bien está dispuesta a concederle toda protección*", la segona va remetre la petició al Govern¹⁰.

El 21 de desembre, Formosa adreçava un complet informe al *Jefe Superior Político de la Provincia*¹¹, Martín de Foronda y Viedma, en el qual repassava les mancances educatives de l'única ciutat portuària important que no tenia estudis reglats de comerç i de nàutica, malgrat les contínues sol·licituds de les autoritats locals. Acabava suplicant que "*tenga a bien designar y concederle un local en donde pueda instalarse con el posible decoro la esperada cátedra de comercio, ya que según queda dicho el Gobierno de Su Majestad, sin duda a causa de las graves atenciones que le rodean, difiere el establecer la que propuso la Junta de esta Capital*". Al dia següent, reiterava la petició a la Junta, indicant que, davant

⁸ ÁLVAREZ RUBIO *et al.* (2000), 32; vegeu també 23-24. El dinamisme empresarial és estudiat per PONS; SERNA (1992).

⁹ Entre les causes de les reticències dels governs conservadors vers el creixement de l'ensenyament secundari oficial, trobem la subordinació de les corporacions religioses i, fins i tot, l'absorció dels seus béns; la reacció del sector més clerical i conservador davant les revolucions europees, ja que consideraven cada institut com un focus de males doctrines i idees revolucionàries, i les dificultats de finançament, ja que el Pla Pidal descarregava sobre les diputacions el finançament i manteniment dels instituts. MARTÍNEZ (1985), 69-71.

¹⁰ *Boletín de la Sociedad Económica de Amigos del País*, any 10, tom 5 (1848), 168. Les gestions davant la Junta de Comerç ens són conegudes gràcies a la reclamació presentada el 22 de desembre, AHDV, f. 1 rº. Aquest escrit va generar una abundant i interessant correspondència, sobre la qual bastirem la part essencial d'aquest treball.

¹¹ BOIX (1849: 119-120) considera aquesta figura com la "*suprema autoridad de la provincia*", ja que presidia la Diputació, el Consell Provincial i l'Ajuntament. Entre les seues competències hi havia l'ensenyament, i era el president de la Junta de Comerç. Les seues competències estaven recollides a la Llei d'organització i atribucions de les diputacions provincials de 1845. Vegeu CHUST (dir.) (1995), 110-111.

l'absència d'una resposta, “*entretanto el recurrente pidió a la Sociedad de Amigos del País que le cediera un local para establecer la cátedra interinamente*”, manifestava maliciosament que “*sin embargo tampoco ha resuelto nada*”¹².

Foronda va demanar immediatament un informe a la Junta de Comerç, que fou emès el 30 de desembre. Tot i que defensava la utilitat d'una escola de comerç i de nàutica, li notificava la negativa a les demandes de Formosa, “*ora por falta de local, ora también porque en cierto modo parecía privarla de la libertad de la elección de profesores, dado el caso que es de esperar, de que el Gobierno accediese al establecimiento en ésta de las prenotadas escuelas, que tiene solicitado del mismo, y cuyo expediente se halla todavía pendiente de resolución.*”

El dia 5 de gener, la secretaria elevava al cap polític la minuta d'aquesta resposta, amb la següent nota¹³:

“Aquí no hay escuela de comercio y es importante que la haya. La mesa pues opina, se diga a la Junta bajo este supuesto, que la falta de local no debe hacer desistir de este pensamiento, mucho más cuando por el Artículo 21 (arriba citado) se previene que los gastos de estas escuelas se satisfarán por el Estado. Que por lo tanto, se espera del celo de la Junta que, mirando este asunto con toda preferencia, se sirva presentar un detallado proyecto para el establecimiento de la escuela a fin de elevarlo al Gobierno, en cuyo proyecto se hará mención de los antecedentes a que hace referencia la Junta, y a su tiempo se tendrá presente la solicitud de Formosa.”

L'informe no fou, però, redactat i, davant el silenci a què foren sotmesos distints recordatoris¹⁴, finalment l'1 de setembre, el governador, Melchor Ordóñez¹⁵, adreçava una carta personal al vicepresident de la Junta, Javier Paulino, recordant-li que ja eren molts els informes demanats que estaven sense contestació i li reclamava que foren emesos en el termini més curt possible¹⁶. El dia 6 es redactava la contestació, on res no s'indicava sobre l'informe que s'havia d'adreçar al Govern per sol·licitar la implantació de l'escola i li notificaven que havien encarregat un estudi tècnic a l'arquitecte de la Junta per tal d'habilitar algun espai en la Llotja per albergar el centre¹⁷.

El dia 10, un informe de la secretaria comunicava que “*Don Francisco Formosa pide se archive este asunto*”¹⁸. Recordem que Formosa pertanyia al cos comptable

¹² En la carta a la Junta, tanmateix, es limitava a expressar “*la utilidad de establecer una cátedra de comercio en esta ciudad*”. AHDV, f. 1 rº. L'informe al cap polític, f. 2 rº-º3 rº.

¹³ AHDV, f. 2 rº-vº. L'informe porta la conformitat d'Antonio Guerola y Peyrolón, oficial segon de Governació, a les ordres de Foronda, i secretari del Consell Provincial. BOIX (1849), 290.

¹⁴ Els recordatoris eren de: 10 de gener, 16 i 18 d'abril i 2 d'agost. AHDV, f. 2 rº-3 vº, 16 rº-17 rº.

¹⁵ El Reial decret de 30 de desembre de 1849 havia ordenat la substitució del cap polític i de l'intendent pel governador. Vegeu CHUST (dir.) (1995), 109. La carta del 18 d'abril ja era signada pel governador.

¹⁶ AHDV, f. 18 rº-vº. Aquesta missiva havia estat recomanada en un informe de 29 d'agost. AHDV, f. 4 rº.

¹⁷ AHDV, f. 19 rº.

¹⁸ AHDV, f. 4 vº, n. 6. Es tracta d'una anotació, embotida entre dues comunicacions, que sembla haver-hi estat afegida posteriorment. En contra d'aquesta nota, coneguem un nou escrit de Formosa del dia 10, adreçat al cap polític, recordant les seues pretensions i amb la següent sol·licitud: “*se digne mandar actuar la Junta de Comercio la tramitación del expediente como originado por un asunto de interés general y cuya instalación, redundando en beneficio del público, daría a esta Capital la importancia mercantil que su posición y continuos adelantos reclama*”. AHDV, f. 20 rº-vº.

de l'Ajuntament i que, en la dècada dels seixanta, formarà part del grup de tècnics i professionals liberals que accediran al govern municipal i controlaran les comissions en nom dels grans burgesos. En el procés de promoció social i de legitimació com a professional, sembla que Formosa intentà avançar-se a les decisions governamentals, a demanar la sanció d'un projecte d'instal·lació d'una càtedra de comerç, amb l'argument de l'absència d'aquests estudis a la ciutat —silenciant l'escola de Cazcarra— i va reforçar la seua proposta amb la publicació d'un tractat de comptabilitat municipal. No estava en el seu ànim enemistar-se amb els grups dominants de la ciutat i, conscient que les seues pretensions no serien satisfetes, preferí retirar-se. Ara bé, els seus escrits havien palesat alguna de les carències de la ciutat i les autoritats no estaven dispostes a deixar passar una oportunitat important per a impulsar la prosperitat d'una zona econòmicament molt dependent del comerç i del trànsit marítim¹⁹.

El dia 18 de setembre, la Junta va emetre l'informe tantes vegades reclamat. Justificaven el retard per la necessitat de buscar els antecedents i per la dificultat de calcular un pressupost del que costaria l'escola. Recordaven els distints intents per implantar una càtedra de nàutica, sempre frustrats, i proposaven per a la futura escola que es feren unes obres de condicionament en l'edifici de la Llotja, que ascendirien a 82.030 rals de billó, als quals se n'haurien d'afegir 6.548 per al mobiliari i material, mentre que les despeses de salaris i manteniment suposarien 21.000 rals. En total, 109.578 rals²⁰, una quantitat que va resultava exorbitant al governador²¹, segons va fer saber per una comunicació signada a Sueca el 15 d'octubre i en la qual els exhortava que buscaren una sala, bé a la Llotja bé al Col·legi Reunit, per instal·lar-hi les escoles²², ja que importava sobretot aconseguir la implantació dels estudis, sense la qual la millor o pitjor adequació de les instal·lacions no tenia sentit²³.

Fóra com fóra, la veritat és que ja no tornem a trobar cap missiva més de Formosa a partir d'aquesta darrera comunicació.

¹⁹ Vegeu PONS; SERNA (1992), p. 87-91. La Reial Societat també participava d'aquestes preocupacions i, així, al seu *Boletín* de 1849 (any 10, vol. 5, p. 485-486) un article cridava l'atenció sobre la necessitat de l'ensenyament de la comptabilitat i recomanava el manual de Vicente de Villeón. Per altra banda, a la ciutat funcionaven escoles privades, com la de Juan J. Barrera, que anunciava l'obertura de la matrícula d'un curs de comptabilitat i comerç al *Diario Mercantil de Valencia*, any 15, núm. 5, 5-I-1849, 5. El *Boletín de la Sociedad Económica de Amigos del País*, any 11, tom 6 (1850), p. 169, ens informa que, en la sessió de 22 d'agost de 1850, la Societat agràia la tramesa de dos exemplars del llibre de Formosa: *Tratado de contabilidad municipal*. València (Impremta de Jaime Martínez), 1850, 16 p., [6] f. pleg. D'aquest volum in-4º només en coneguem l'existència d'un exemplar a la Biblioteca del Real Instituto de Estudios Asturianos. Les informacions biogràfiques i bibliogràfica sobre Formosa les devem a l'amabilitat del professor de la Universitat de València Anacleto Pons, a qui agraiem la seua generositat.

²⁰ AHDV, f. 21 rº-25 vº.

²¹ En l'informe de la secretaria de 3 d'octubre, amb un to una mica amenaçador, es conclouïa: "*Convendría encargar la urgencia. Si esta gestión no produce resultado, la mesa propondrá otros medios sin contar con la Junta de Comercio, pues no ha de ser tan difícil el encontrar en Valencia una sala.*" (subratllat a l'original). AHDV, f. 4rº-7 rº.

²² Un cop més ens apareix el Col·legi Reunit —ja indicat per Formosa—, que havia estat fundat el 2 de febrer de 1832 per la unió dels col·legis de la Purificació, l'Assumpció i dels Reis o de Villena. Administrat en principi pels escolapis (GARULO, 1841: 99-100), després s'hi instal·laren les càtedres de química i mecànica aplicada a les arts, que impartien classes nocturnes i gratuïtes, alhora que s'hi agregaren les rendes del col·legi jesuític de Sant Pau, on estava l'Institut (BOIX, 1849: 181 i 191). En aquell moment pertanyia al Col·legi Reial. Allí s'establirà la posterior Escola Industrial i de Comerç.

²³ AHDV, f. 21 rº-26 vº.

La Junta tornà a posar-se en comunicació amb el cap polític el dia 3 de novembre, amb una nova proposta de condicionament d'uns espais a la Llotja que no costaria més de 8.000 rals, els quals, a més, es comprometia a assumir la mateixa Junta; però abans demanava la confirmació de la fundació de l'escola pel Govern i del fet que l'autoritat es faria càrrec de la compra del material necessari, que ascendia a 6.548 rals, així com dels 21.000 rals de les despeses de salaris i manteniment del centre²⁴. En la notificació de la secretaria s'advertia que la proposta de finançament *"no puede tener resultado alguno, por cuanto aquella misma cantidad la consideraba como producto de los cables y áncoras existentes en el Puerto del Grao, cuyos efectos, junto con el almacén, se ha mandado los entregue al gobierno político al ingeniero del puerto"*. Ara bé, recomanava que, davant la necessitat de posar en marxa l'escola, remetera la proposta, referint-se a la circumstància de la impossibilitat per part de la Junta d'assumir el cost sense l'aportació governamental, i que, si decidiren no pagar res, fóra el pressupost de l'Estat qui es fera càrrec de l'obra. D'aquesta manera, l'1 de desembre, el governador enviava l'informe al Ministeri amb aquesta observació. Finalment els problemes econòmics varen fer inviable el projecte i, el 5 d'abril de 1850, la Junta comunicava al governador que retirava el seu oferiment, en rebre la notificació de la remesa del material del Port sense cap remuneració. El governador responia, l'11 d'abril, assenyalant que ell ja havia advertit al ministre que els diners provindrien *"de la enagenación de los enseres existentes en el almacén del puerto y que, en el caso de no tomarse en consideración por el Gobierno la idea emitida por esa Junta, destinase fondos para la habilitación del local de dichas escuelas"*²⁵.

4.- La fundació de l'Escola Industrial i de Comerç.

I ací perdem tot rastre sobre l'assumpte. El cas fou que, el 8 de setembre, Manuel de Seijas portava endavant el projecte liberal de creació de noves escoles industrials i de comerç, i que el centre valencià no era autoritzat per a impartir ensenyaments d'ampliació, tal com havia aparegut en l'esberrany del mes d'agost. L'aplicació del Decret va se notificada el 15 de setembre de 1850 al rector de la Universitat pel director general del Ministeri de Comerç, Instrucció Pública i Obres Públiques, Antonio Gil de Zarate²⁶. Poc després, el 20 de setembre, un nou reial decret reglamentava sobre la constitució d'escoles especials de nàutica i, el dia 26, la Junta remetia un nou escrit al Govern sol·licitant l'aplicació de l'esmentada ordre i recordant les inaplicades disposicions de 1802, 1822 i 1832²⁷.

Malgrat l'esmentat escrit del Ministeri, no serà fins el 24 de març de 1851 que una reial ordre instituirà l'Escola Industrial i de Comerç amb caràcter elemental; a

²⁴ AHDV, f. 27 rº- 30 rº. La carta terminava així: *"La Junta espera que Su Señoría, con el celo que le distingue, tendrá a bien proponerlo al Excelentísimo Señor ministro del comercio, instrucción y obras públicas, apoyando la necesidad de su pronta instalación en esta provincia marítima y obtenido, como es de desear, procederá desde luego esta Junta por su parte al gasto de la habilitación del local, dando con ello al mismo Gobierno una nueva prueba de su patriótico desprendimiento en pro de sus representados, de la marina mercante y de los adelantos que reclama esta provincia."* (f. 27 rº i 30 rº). Com a annex, adjuntaven una llista de material científic i llibres necessaris, on es recullen poques novetats. Vegeu l'apèndix documental.

²⁵ AHDV, f. 8 rº-9 vº i 31 rº-34 vº, cites: 8 vº i 34 vº.

²⁶ AHDV, E 10.1 caixa 35, exp. 922, reproduïda i transcrita a CERVERA *et al.* (2000), 35. La confrontació entre l'esberrany i el decret: LUSA (1996), 13.

²⁷ AHDV, E-10.1, caixa 35, exp. 925. El 2 d'octubre, Melchor Ordóñez ho va remetre al Ministeri amb el recordatori de l'informe d'1 de desembre de 1849, i el dia 15 notificà a la Junta que li havia donat curs a la seua petició.

més, sense consignar partides pressupostàries per al seu funcionament. El 3 de setembre de 1851, el governador civil, en una actitud que contrastava amb l'adoptada fins llavors, no sols demanava al Ministeri de Foment que se'n retardara l'obertura per les dificultats econòmiques que patia la ciutat, sinó que assenyalava que els joves que vullgueren estudiar ja hi tenien professors i mitjans per fer-ho. La resposta (9 de setembre) parava esment en l'obligació de l'Ajuntament i la Diputació de consignar 20.000 rals anuals per al manteniment del centre. El 13 de febrer de 1852, el governador reiterava la seua preocupació per l'absència de partides pressupostàries, però el Ministeri insistí en el mateix argument i el 27 d'abril s'informava que l'Ajuntament assignava 5.000 rals i la Diputació, 15.000. A finals de maig, proposava el quadre de professors, format pels professors del Conservatori d'Arts i alguns de l'Institut, i el 26 de juny es dictava l'orde de creació definitiva, i se'n nomenava director Juan Mercader. La nova escola es constituí oficialment el dia 1 d'octubre de 1852 en els locals del Conservatori d'Arts, i disposava del material, les sales i el mobiliari que el Conservatori cedí al nou centre²⁸. Finalment, en el curs 1868-1869, es posaran en marxa els estudis de nàutica en l'àmbit de l'Institut, amb una bona acollida, però l'escola no s'hi fundarà fins el 1883.

5.- Fonts d'arxiu.

Arxiu Històric de la Diputació de València (AHDV), E-10.1, caixa 28, exp. 760, 34 f. i altres documents.

Arxiu de la Reial Societat Econòmica d'Amics del País (ARSEAPV), Secció Comerç-Ensenyament.

Arxiu Històric de la Universitat de València (AHUV), diferents documents.

6.- Bibliografia.

ALMELA Y VIVES, Francisco (1962) "El Liceo valenciano (sus figura y actividades)", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, vol.38, núm. 1, 1-37 i 148-162.

ÁLVAREZ RUBIO, Amparo *et al.* (2000) *De l'ofici a la fàbrica. Una família industrial valenciana en el canvi de segle. "La Maquinista Valenciana"*, València, Universitat de València.

BOIX, Vicente (1849) *Manual del viagero y guía de los forasteros en Valencia*, València, Impremta de José Rius.

²⁸ Arxiu Històric de la Universitat de València, llibre 236 i Archivo General de la Administración de Alcalá de Henares, lligall EC6540. Tots aquests documents han estat estudiats i esmentats per CANO (1997: 121-123), i també l'inventari del material cedit pel Conservatori, 132-133. Contrasten les consideracions encomiàstiques d'aquest autor amb les carències consignades en aquella època per GARULO (1841: 115-116), a les quals no va referir-se, però, BOIX (1849: 191). Pel que fa a la inauguració, J. M. Cano s'hi refereix a l'acta de la junta de professors de l'Escola Industrial d'1 d'octubre, custodiada a l'Arxiu Universitari (llibre 201) i nosaltres (CERVERA. *et al.*, 2000: 36) reproduïm el llibre de pressupostos conservat al mateix fons (caixa núm. 288).

CANO PAVÓN, José Manuel (1997) "La Escuela Industrial de Valencia (1852-1865)", *Lull*, vol. 20, núm. 38, 117-142.

CANO PAVÓN, José Manuel (2001) *La Escuela Industrial de Valencia (1852-1865) y sus antecedentes. La difícil formación de un capital humano*, Málaga, Imprenta Montes.

CAPEL, Horacio (1982) *Geografía y matemáticas en la España del siglo XVIII*, Barcelona, Oikos-tau.

CERVERA FERRI, Pablo; IBIZA COTS, Immaculada *et al.* (2000) *Escola de comerç de València. Un itinerari històric pels estudis d'empresarials*, València, Universitat de València.

CHUST, Manuel (dir.) (1995) *Historia de la Diputación de Valencia*, València, Diputació de València (especialment: LAGUNA PLATERO, Antonio; MARTÍNEZ GALLEGO, Francesc A. "Moderados, progresistas y unionistas (1844-1868)", 107-174).

Colección legislativa referente a los ingenieros industriales, Barcelona, Asociación de ingenieros industriales, 1886 (ed. a cura de Guillermo Lusa: Barcelona, Escola Tècnica Superior d'Enginyers Industrials de Barcelona, 1993).

CUELLAR, M^a del Carmen; RODRÍGUEZ, Juan Ramón (2000) *Los estudios mercantiles y la Escuela de Comercio de Valencia (1787-1975)*, València, Universitat de València-Col·legi Oficial de Titulars Mercantils i Empresarials.

FERNÁNDEZ PÉREZ, Joaquín (1988) "La ciencia ilustrada y las Sociedades Económicas de Amigos del País". Dins: SELLÉS, M.; PESET, J.L.; LAFUENTE, A. (comp.) *Carlos III y la ciencia de la Ilustración*, Madrid, Alianza, p. 217-232.

GARULO, José (1841) *Valencia en la mano o Manual de forasteros en Valencia*, València, Julián Mariana.

IBÁÑEZ, Itsaso (1997) "Los instrumentos de reflexión en algunos tratados de Náutica españoles del siglo XIX". En: BLANES, G. *et al.* (coords.) *Actes de les IV Trobades d'Història de la Ciència i de la Tècnica*, Alcoi-Barcelona, Societat Catalana d'Història de la Ciència i la Tècnica, 533-541.

LÓPEZ TERRADA, María José (1998) *Tradición y cambio en la pintura valenciana de flores en la transición de la Ilustración al Romanticismo*, Universitat de València, Tesi doctoral.

LÓPEZ TORRIJOS, Manuel (1986) *Educación y sociedad en la Valencia ilustrada. Labor educativa de la Real Sociedad Económica de Amigos del País de Valencia (1776-1808)*, València, Nau llibres.

LUSA MONFORTE, Guillermo (1996) "La creación de la Escuela Industrial barcelonesa (1851)", *Quaderns d'Història de l'Enginyeria*, núm. 1, 1-51.

MADOZ, Pascual (1845-50) *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. Madrid, P. Madoz-L. Sagasti (edició consultada referida només a les terres valencianes: València, Alfons el Magnànim, 1987, 2 toms).

MARTÍ SORO, J. (1979) *Crónica del Ateneo Mercantil (1879-1978)*, València, Ateneo Mercantil de Valencia.

MARTÍNEZ BONAFÉ, Àngels (1985) *Ensenyament, burgesia i liberalisme. L'ensenyament secundari en els orígens del País Valencià contemporani*, València, Diputació de València.

MARTÍNEZ GALLEGO, F.A. (1991) "L'altra vessant de la transformació. El creixement industrial a València i el seu entorn al voltant de 1850", *Afers. Fulls de recerca i pensament*, vol. 6, núm. 11-12, 205-214.

MORAL RONCAL, Antonio Manuel del (1996) "Desarrollo tecnológico y proyectismo ilustrado en la Real Sociedad Económica Matritense (1775-1808)", *Llull*, vol. 19, núm. 36, 161-176.

PESET, Mariano; PESET, José Luis (1974) *La Universidad española (siglos XVIII y XIX), Despotismo Ilustrado y Revolución Liberal*, Madrid, Taurus.

PIQUERAS HABA, Juan (1992) *Sociedades económicas y fomento de la agricultura en España, 1765-1850*, València, Generalitat Valenciana.

PONS, Anacleto; SERNA, Justo (1992) *La ciudad extensa. La burguesía comercial-financiera en la Valencia de mediados del XIX*, València, Diputació de València.

7.- Apèndix documental.

Lista de material científic i de llibres que la Junta de Comerç considerava necessaris per a la futura escola de comerç i de nàutica

Capçalera amb el segell de la Junta de Comerç

"Proposición de

Presupuesto de los útiles necesarios para el servicio de las Escuelas de Náutica y de Contabilidad mercantiles, según aparece en los expedientes que sobre el particular existen en el archivo de esta Junta.

Instrumentos indispensables

<i>1 Septante de évano con anteojos.....</i>	<i>Reales de vellón.....</i>	<i>550</i>
<i>1 Octante</i>	<i>.....</i>	<i>280</i>
<i>1 Aguja azimutal</i>	<i>.....</i>	<i>300</i>
<i>1 Estuche astronómico</i>	<i>.....</i>	<i>80</i>
<i>1 Escala de Gunter y un cuadrante de reducción</i>	<i>.....</i>	<i>34</i>
<i>Esferas terrestre, celeste y armilar</i>	<i>.....</i>	<i>1.300</i>

1 Prisma grande de [Celes]	100
1 Imán Amigue, sea artificial	80
1 Semicírculo cuadrilongo de Tales	10
6 Planos esféricos, entre ellos el primero y segundo del Mediterráneo y el general del Océano	120
La obra del Císcar que contiene la aritmética, geometría, trigonometría, cosmografía y navegación ²⁹	80
El [Macartico ³⁰] de navegación	50
2 Almanagues náuticos de los años últimos	44
Las Tablas de Mendoza ³¹	80
Las de senos y tangentes y logaritmos de Fernández y mejor las mismas de Monsieur Lalande ³²	40

Utensilios

Mesas y bancos para los alumnos de ambas escuelas	2.650
Tinteros y candeleros y demás útiles que por ser pequeños no se detallan.	750

Totales 6.548

Valencia, 3 de noviembre de 1849

Es copia

El Vocal Secretario

Angel Mifsud”

Arxiu Històric de la Diputació de València, E-10.1, caixa 28, exp. 760, h. 28 rº.

²⁹ CÍSCAR, Gabriel (1836-39) *Curso de estudios elementales de marina*, 5a ed., Madrid, 4 toms. Aquesta obra li fou encarregada per l'Armada, la qual no havia reconegut les *Lecciones de navegación* de Macarte, aparegudes el 1801. Vegeu CAPEL (1982: 209) i IBÁÑEZ (1997:536-537).

³⁰ Es deu tractar de MACARTE Y DÍAZ, Dionisio (1801, 1813) *Lecciones de navegación o principios necesarios a la ciencia del piloto*, Madrid. Els seus continguts s'adaptaven al Pla Winthuysen, que fou el primer intent de regulació dels ensenyaments nàutics a les darreries del segle XVIII. Vegeu nota anterior.

³¹ José Mendoza de los Ríos fou autor de la *Colección de tablas para varios usos de la navegación*, aparegudes per primer cop a Madrid el 1800. Després marxà exiliat a Londres i allí apareixeran distintes edicions en anglès, fins que el 1809 i el 1850 voran la llum sengles impressions en castellà.

³² Les *Tablas de logaritmos por los números y los senos* de Joseph de Lalande foren traduïdes al castellà el 1830, el 1842 i el 1846. L'obra d'Antonio Gabriel Fernández, *Trigonometría esférica para uso de la compañía de guardamarinas*, s'imprimí a Cadis (1789) i Múrcia (1800).